

DR. TÓTH LÁSZLÓ

A SZOCIALISTA ORSZÁGOK ÁBRÁZOLÁSA A POLGÁRI VILÁGMODELLEKBEN

Bevezetés

A polgári világmodelleket, globális jelentéseket sokan sokféleképpen elemezték már és elemzik mind a mai napig, azonban a címben jelzett kérdéskör a szakirodalomban még nem kellően kidolgozott. Természetesen nem állítható, hogy a szocialista országokban nem foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy e tanulmányoknak mi a viszonyuk a szocializmushoz. De tény, hogy eddig szinte kizárólag ideológiai szempontból végezték el ezt az elemzést. Vagyis nem arra kerestek választ, hogy a létező szocializmus szerepel-e vagy sem a világmodellekben. Általában elintézték a dolgot azzal, hogy a szocializmusról ezek a modellek nem vesznek tudomást, ami alapvető hibájuk. Megállapítják, hogy e modellek a két világrendszer ideológiai antagonizmusát figyelmen kívül hagyják, így nem is tudnak korunk globális problémáira reális, elfogadható válaszokat és gyakorlatban elfogadható megoldási javaslatokat adni. Részigazságok hangsúlyozása és bemutatása így egy utópikus jövő illetve annak megvalósítását célzó javaslatok felvázolásával párosul.

Ez igaz is, de úgy vélem, hogy nem elégséges megmaradnunk a bíráló ezen szintjén. Jelen tanulmányban éppen azt vizsgáljuk, hogy a *létező szocializmus* milyen módon jelenik meg e világmodellekben. Vagyis nem a szocializmusnak mint eszmenrendszernek a modellekben történő kezeléséről, hanem arról lesz szó, hogy hogyan ábrázolják e modellek a létező szocializmust. Egy ilyen vizsgálat mindenképpen aktuális és célravezető lehet, több okból is. *Egyrészt* nem érdektelen számunkra, hogy egy — általuk elképzelt — jövő világban hogyan látnak bennünket, és ennek alapján tisztázhatjuk azt, hogy mi lehet a viszonyunk saját helyünk, szerepünk általuk történő ábrázolásához. *Másrészt* amennyiben általunk is elfogadható, reális és racionális lehetőségeket ábrázolnak, határoznak meg a jövő világban, ki kell dolgoznunk az ezekhez való rövidebb-hosszabb távú alkalmazkodásunkat, annak taktikáját és stratégiáját. *Harmadrészt* tisztázni kell azt is, hogy milyen aktív lépéseket kell tennünk a jövő — és általunk kívánatosnak, szükségesnek tartott — világban, a várható problémák megoldásában. Esetleg hol, milyen kompromisszumokra kényszerülünk, milyen kompromisszumokat kell ajánlanunk nekünk tetsző vagy nem tetsző, kívánatos vagy nem kívánatos de mindenképpen kényszerű partnereinknek. *Végül* az is tanulságokkal járhat, ha megismerjük, hogy milyen buktatói vannak a két rendszer figyelembe vételének a világmodellek készítése során, amelyeket kívánatos elkerülnünk, ha mi vizsgáljuk a világproblematikát.

Minden különösebben alapos elemzés nélkül is megállapítható, hogy a szocialista országok — mint a világ része — tulajdonképpen markánsan, explicit módon nem szerepelnek a polgári modellekben. Önmagában már ez figyelmet érdemlő tény. Így ha a szocialista országok világmodellekben történő ábrázolásáról akarunk írni, kis túlzással tulajdonképpen a „semmiről” írunk. Így önkénytelenül az első kérdés az,

hogy miért nem szerepelnek a létező szocializmus országai a világmodellekben. Erre feltétlenül választ kell adnunk, mert e nélkül a fentiek sem indokoltak.

Természetesen a polgári világmodellezés fejlődési vonulataival összefüggésben azért eltérő a helyzet. Amikor ugyanis az ökonómiai kérdésekre koncentrálnak, akkor nem kerülhetik meg a szocialista világot. Ez a Leontief- és a Tinbergen-modellek esetében teljesen nyilvánvaló, hiszen itt már nem lehet elkerülni azt, hogy ma különböző társadalmi-gazdasági berendezkedésű országok léteznek egymás mellett és egymással kapcsolatban, két világrendszerbe tömörülve. A gazdasági és az ezen alapuló társadalmi viszonyok különbözősége ugyanis nem hagyható figyelmen kívül a jövő világ fejlődésének megrajzolásakor, mint azaz ökológiai problémák esetében lehetséges volt.¹

I. Néhány megjegyzés a globális problematika megjelenésének történelmi és társadalmi körülményeiről

Tulajdonképpen ez a problémakör nagyrészt feldolgozott, sok újat nem lehet hozzátenni a leírtakhoz, azonban tárgyunk szempontjából mégis szükségesnek látszik néhány lényeges kérdés rövid összefoglalása.

A világ jövőjének kérdése a 60-as évek végén sajátos módon fogalmazódott meg: *meddig folytatódik az enyhülés, a világgazdasági aranykor, a gyors növekedés, a tudományos-technikai forradalom kibontakozásával összefüggésben.* Az Egyesült Államok számára vált fontossá, hogy az eddigi fejlődés a továbbiakban is képes-e biztosítani korábbi hegemoniáját gazdasági, politikai és katonai téren. Hogyan alakulnak az erőviszonyok? Az USA nemzetközi pozícióinak ezidőben érezhető gyengülése (Nyugat-Európával és Japánnal szemben a fejlett tőkés világban, politikai hegemoniájának megszűnése az ENSZ-ben a harmadik világ megerősödése következtében, a szocializmus térhódítása a világban és megjelenése az USA közvetlen szomszédságában Kuba révén, a vietnami háború kudarca stb.) indokolta annak felmérést, hogy megakadályozható-e a folyamat erősödése, kell-e tenni valamit annak érdekében, hogy a folyamat ne folytatódjon. A Pentagon felkérése alapján ezekre a kérdésekre kerestek választ a 2000. év c. tanulmány szerzői.² Ebben a tanulmányban a világ jövője még nem az emberiség jövőjeként jelenik meg, a világ nem áll össze kölcsönhatásos rendszerré, hanem országok, azok csoportjainak laza halmaza. Fejlődésük is nagyjából egymástól független, annyiban közös, hogy mindegyiké „meglepetésmentes”, vagy fordítva, a világ „meglepetésmentesen” fejlődik, mert az azt alkotó országok fejlődése „meglepetésmentes”.

A világ jövője mint az emberiség jövője elsőként a Római Klub keretében fogalmazódik meg, a kettő ott ötvöződik. Az egyes országok fejlődése nem független egymástól, a világ egy olyan kölcsönhatásos rendszer, amelyben az eddig jellemző növekedés, fejlődés folytatódása végzetesen megbontja az ember—természet ill. természet—társadalom szerves viszonyát. Az emberiség képes önmaga elpusztítására annak következtében, hogy eléri létének természeti korlátait. Ez a probléma tehát ökológiai jellegű, vagyis az emberiség jövője attól függ, hogy mennyiben képes korlátozni önmagát a természethez való viszonyában.

¹ Zárójelben jegyzem meg, hogy az ökológiai problémákról az ökonómiai problémákra történő hangsúlyeltolódás a világmodellekben semmiképpen nem tekinthető, véletlennek hiszen az ökológiai problémák jelentős mértékben gazdasági eredetűek, azokból táplálkoznak (társadalmi-gazdasági értelemben). Erről egy korábbi tanulmányban részletesen írtam. Lásd: Tóth László: A világmodellek gondolati rendszerének és problémakezelésének változásai. Prognosztika, 1980. 1—2. sz. 37—42. old.

² Kahn, H.—Wiener, A. J.: The Year 2000. The MacMillan Company, New York, 1968.

A Római Klub új szemlélete a világ jövőjét illetően a D. Meadows által vezetett kutatócsoport jelentésében³ öltött először testet. Számunkra a jelentésből az a fontos, hogy *a világot homogén egészként kezelte*. A homogenitás sok mindent takar. Egyfelől természetesen a termelőerők fejlődésének útját, módját, a gépi nagyipari civilizációs fejlődéstípust. Ez nagyjából még elfogadható is lenne. De ugyanakkor eltekintenek a gazdasági fejlettség különbségeitől, a hagyományok, adottságok stb. szerepétől, a regionális sajátosságoktól, pontosabban azok differenciáló hatásaitól. Még nagyobb probléma, hogy eltekintenek attól is, hogy egymás mellett léteznek a szocialista és a tőkés világrendszer, amelyek a társadalmi berendezkedés, az ideológiák antagonisztikus ellentéte alapján gyökeresen eltérő válaszokat adnak a problémák okaira, természetére és a megoldás módjaira vonatkozóan. Anélkül, hogy a jelentés részletes bírálatát adnánk ehelyütt, — amit egyébként többszörösen megtettek nemcsak marxista, de polgári szempontból is — leszögezhetjük, hogy javaslatuk, a „0” növekedés nemcsak irreális, hanem cinikus is mindazokra nézve, akik nemhogy a „túlfejlettség” miatt veszélyeztetettek, hanem az éhhalál réme, az alultápláltság miatt pusztán fizikai létükben. Reakciós, neomalthusianus ideológiai alapállásuk még a humanista polgári tudósok számára sem „szalonképes”, függetlenül attól, hogy mint problémafelkeltők, veszélyhelyzetet feltárók és modellezők pozitív szerepet játszottak.

Ezek után nem véletlen az árnyaltabb, differenciáltabb problémakezelés igénye. Levonva a szükséges következtetéseket, a Római Klub keretében elkészült *második jelentés két vonatkozásban is differenciál*: egyfelől regionálisan, másfelől ún. modell-síkok, szintek szerint, ami azt jelenti, hogy az egyes régiók fejlődési folyamatait hierarchikus vertikális struktúrában ábrázolja.⁴ E szintek elkülönítése tulajdonképpen technikai illetve technikai-gazdasági és nem társadalmi-gazdasági alapokon történik. Szemléletesen mutatja be Korán Imre, hogy pl. az élelmiszerhelyzet elemzése során is „kimarad” a társadalmi-gazdasági oldal.⁵

A Római Klub differenciáltabb problémakezelésével párhuzamosan az ENSZ keretében egyre jobban előtérbe kerülnek a harmadik világ, a fejlődő országok problémái. Egyre inkább világossá válik, hogy a harmadik világ, a szegény országok sajátos, sok tekintetben meghatározó helyet foglalnak el a világban és annak jövőbeni fejlődésében. Ezt nem lehet nem figyelembe venni. Az ENSZ II. fejlesztési évtizede ennek felismerése jegyében fogalmazott meg egy Nemzetközi Fejlesztési Stratégiát a 70-es évekre vonatkozóan. Kiderül, hogy a fejlődő világ mintegy „generáló eleme” több globális problémának.

Ez a problémafelvetés részben már a Mesarovic—Pestel-jelentésben is érzékelhető akkor, amikor rámutatnak arra, hogy a jövőben eltérő okok miatt regionális krízisek, katasztrófák következhetnek be, amelyek elkerülése csak világméretű együttműködéssel lehetséges. A későbbiek során a differenciáltabb problémakezelés és közelítésmód két globális modellben is megjelenik. Az egyik az ENSZ kereteiben készített Leontief-jelentés, a másik a Római Klub Tinbergen vezetésével készített harmadik jelentése.⁶ Törvényszerű, hogy ez a közelítésmód mindkét esetben *áthelyezi a hangsúlyt az emberiség jövőjével kapcsolatban az ökológiai szempontú problémaköze-*

³ Meadows, D.—Meadows, D. L.—Randers, J.—Behrens, W. W.: *The Limits to Growth*. New York, 1972.

⁴ Mesarovic, M.—Pestel, E.: *Mankind at the Turning Point*. E. P. Dutton and Co., Inc./Reader's Digest Press. New York, 1974.

⁵ Korán Imre: *Világmodellek*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 79—80. old.

⁶ *The Future of the World Economy*. A United Nations Study by Wassily Leontief et al. Oxford University Press. New York, 1977. és Tinbergen, J.: *Reshaping the International Order*. E. P. Dutton and Co., Inc. I. New York, 1976.

lítésről az ökonómiaira. Egyrészt ugyanis az ökológiai kiindulópontú „0” növekedés tulajdonképpen mindenki számára elfogadhatatlan, másrészt az is nyilvánvalóvá válik, hogy az ökológiai problémák megoldása döntően gazdasági kérdés. Hogy ez mennyire így van, azt mi sem bizonyítja meggyőzőbben, mint az a tény, hogy a Leontief-féle vizsgálat eredetileg ökológiai indíttatású volt, a Nemzetközi Fejlesztési Stratégia és a környezetvédelem összefüggéseit kellett volna feltárnia a jövőre vonatkozóan. A végeredmény ismeretes: még a cím is csak a gazdaságot foglalja magában. Tinbergen még tovább megy, az ő esetében már a gazdaságon kívüli társadalmi kérdések is megjelennek.

II. Globalitás és regionalitás a Mesarovic—Pestel-modellben

A szocialista országok először ebben a modellben jelennek meg technikai oldalról. Tehát nem úgy, mint sajátos társadalmi-gazdasági berendezkedésű országcsoport, hanem mint régiót alkotó, vagy egy-egy régió belüli országcsoportok. A régiók kialakítása meglehetősen ingatag alapokon áll.⁷ Csupán egy bekezdés erejéig foglalkoznak azzal, hogy milyen ismérveket vettek figyelembe a régiók kialakításánál: „A térségekre való felosztásnál a közös szokásokat, történelmet, életmódot, a gazdasági fejlettség szintjét és a társadalmi-politikai berendezkedést vettük alapul, valamint a fő problémák közös jellegét, amelyekkel ezek a nemzetek szembekerülnek. A modell nem feltételez semmiféle térségen belüli hivatalos vagy nem hivatalos nemzetek feletti szervezetet... A térségekre való felosztásnál bizonyos kompromisszumokat kellett tenni... Például a hosszú távú élelmiszer-ellátás részletekbe menő vizsgálatához a 9. térséget további altérségekre kellene osztani; Dél-Ázsiára, beleértve Pakisztánt, Indiát és Sri Lankát, valamint Délkelet-Ázsiára. Más természetű problémák elemzésekor (értsd: az V. fejezetben, a „fejlett” és a „fejlődő és elmaradott” térségek közötti gazdasági szakadék vizsgálatakor — T. L.) a világrendszer a térségek csoportjaiként szerepel, mely csoportokat az eredeti 10 térségből összevonás útján nyertünk. Például a fejlett világ (1., 2. 3. és 4. térség), a szocialista világ (5. és 10. térség) és a kevésbé fejlett világ (6., 7., 8. és 9. térség). Megint más témában (népesedés — T. L.) csak két térség szerepel: az „Észak”, amely a fejlett világot és Kelet-Európát és a „Dél”, amely a kevésbé fejlett világot és Kínát (6., 7., 8., 9. és 10. térség) foglalja magában.”⁸ A teljesség kedvéért tegyük hozzá, hogy az olajprobléma tárgyalásakor egy további, négyes térségbeosztással is operálnak.

Az ismérvek meglehetősen szabad, mondhatni szabad kezelésének olyan következményei vannak, hogy pl. több szocialista ország „beolvasztásra” kerül, Kuba a latin-amerikai régióba (6), Délkelet-Ázsia szocialista országai pedig Indiával és a többi nem szocialista országgal együtt a 9. régióba. (Persze a többi régió képzésével kapcsolatban is megfigyelhetők következtelenségek, legfeljebb más jelleggel.)

Egy dolog azonban érezhető: a szocialista országokat több szempontból külön kellett figyelembe venniük a tanulmány készítőinek. Bár regionális, vagyis alapvetően földrajzi felosztásra törekedtek, nem vonatkoztathattak el a társadalmi-gazdasági különbségektől sem. Ezért is vált labilissá csoportosításuk és ezért nem voltak képesek arra, hogy következetesen végigvigyék eredeti felosztásukat. Ez azonban szemmel láthatólag nem okozott zavart elemzésükben, hiszen az ökológiára összponto-

⁷ Ez nem csak ennek a modellnek a sajátossága, mint Korompai Attila megállapítja, az eddigi jelentések egyike sem képes szilárd, egzakt jellemzőkön nyugvó térségi problémakezelésre. Lásd: Korompai Attila: A tér és a régiók problémái a világmodellekben. Prognosztika, 1980. 1—2. sz. 72—79. old.

⁸ Mesarovic—Pestel: I. m.: 40—41. old.

sítva a társadalmi-gazdasági vonatkozások csak másodlagos szerepet játszottak náluk.

A globális világ náluk — hasonlatukkal élve — egy rugókkal összekapcsolt labdarendszerrel ábrázolható, amelyben az egyes gumilabdák átadják egymásnak az impulzusokat. Az egyes gumilabdák a régiók. Impulzusok az egyes régiókban eltérő okok következtében keletkeznek.⁹ Ha végignézzük, hogy milyen okok válhatnak ki egyáltalán olyan impulzusokat, amelyek regionális katasztrófákhoz vezethetnek, azt látjuk, hogy ezek nem társadalmi-gazdasági értelemben specifikusak. A szerzők akkor is eltekintenek a társadalmi viszonyoktól, amikor szinte szándékolatlan politikai éle van mondanivalójuknak. Érdemes látnunk azt, hogy ez például az élelmezési helyzettel kapcsolatosan hogyan nyilvánul meg: „Egy térség (értsd: Kelet-Európa illetve a Szovjetunió — T. L.), vagy talán csak egyetlen személy bürokratikus döntése — amely változatlanul hagyja a tavaszi búza vetésterületét, a világ egy másik részén háziasszonyok tiltakozását váltotta ki a felszökő gabonaárak miatt, és megint másik részen tragikus szenvedést okozott.”¹⁰

És tulajdonképpen ha jól meggondoljuk, a kelet-európai szocialista országokkal kapcsolatban nem is lehet egyéb, katasztrófát előidéző problémát megfogalmazni. *Fejlettségük folytán a népesedés már nem, a környezeti ártalmak és az energiaforrások túlzott igénybe vétele még nem okozhat katasztrófát, világméretű veszélyt. Ezért nem aktuális sajátos, kiemelt kezelésük.* A fejlettségi szakadék vizsgálata pedig úgy is megoldható — viszonylag egyszerűen —, ha ezeket az országokat az „Észak”, a többieket pedig a „Dél” pólusba vegyítjük.

III. Regionalitás és gazdaság — a Leontief-jelentés¹¹

Mint a bevezetőben már említést nyert, az *ökonómiai alapállású világmodellek*¹² már szükségszerűen nem kerülhetik meg a létező szocializmus bizonyos speciális kezelését. Leontief és munkacsoportja bár regionális elemzést végez, a régiók elhatárolásakor sokkal egyértelműbb, mint a Mesarovic—Pestel modell készítői voltak. A fejlett országok régiói között a Szovjetuniót és Kelet-Európát (szocialista országok) találjuk, a kedvezőtlenebb adottságú fejlődő országok között pedig Ázsia „központi tervirányítású” országait.¹³

Leontief és csoportja vizsgálatának tárgya „*a világgazdaság jövőjének vagy inkább alternatív jövőbeni állapotai*”-nak¹⁴ felvázolása. Arra keresnek választ, hogy megvannak-e az anyagi és pénzügyi feltételei annak a további gazdasági növekedésnek, amely hozzájárulhat a fejlett és a fejlődő országok között meglevő és veszélyes „gazdasági szakadék” felszámolásához. Másképpen fogalmazva: *mik a feltételei és lehetőségei egy új világgazdasági rend létrehozásának?*

⁹ U. o.: 37. old.

¹⁰ U. o.: 20. old.

¹¹ Wassily Leontief és szerzőtársai: A világgazdaság jövője. ENSZ tanulmány. KSH 1978.

¹² A jelentés szemléletét jól tükrözi, hogy szerzői szerint „A tartós gazdasági növekedés és a gyors ütemű fejlődés fő korlátai inkább politikai, társadalmi és intézményi, semmint fizikai jellegűek. A fejlődő területek gyorsított gazdasági növekedésének nincs áthághatatlan fizikai akadály.” Wassily Leontief és szerzőtársai: I. m.: 23. old.

¹³ Az érdekesség, de a probléma bonyolultságának érzékeltetése miatt is megemlítendő, hogy Kubát a Leontief-modell regionális rendszere sem tudja következetesen kezelni, a latin-amerikai országok egyik csoportjába sorolja. Nagyságrendjét tekintve ez talán még indokolható is, más kérdés, hogy Kuba gazdasági kapcsolatai ma már döntően nem ebbe a régióba illeszkedők.

¹⁴ Wassily Leontief és szerzőtársai: I. m.: 27. old.

A feltett kérdésre a válasz — amely mintegy összefoglalása elemzéseiknek — a következő: „A gyors ütemű fejlődésnek két általános feltétele van: *először*, mélyreható társadalmi, politikai és intézményes jellegű belső változások a fejlődő országokban; *másodszor*, a világgazdasági rend jelentős megváltoztatása.¹⁵

Célja és tárgya alapján teljesen érthető és nyilvánvaló, hogy a *Leontief-jelentés sem kezeli kiemelten a szocialista országokat*. Azonban arra sincs mód, hogy megálljon a Mesarovic—Pestel-modell szintjén. Ezt teszi szükségessé már önmagában az a körülmény, hogy a vizsgálat középpontjában a gazdaság, még pontosabban olyan világgazdaság áll, amelyben az egyes régiók meghatározott kölcsönhatásban állnak egymással és e régiók fejlődése egymástól erősen függ. A világot veszélyeztető gazdasági szakadék mérséklése, majd egy későbbi időszakban történő megszüntetése csak a régiók kapcsolatainak változtatása mellett lehetséges, feltételezi, hogy a szocialista országok illetve azok gazdasága a világgazdaság része. A világgazdaság a régiókból ugyanis a külgazdasági kapcsolatok, áramlatok révén alakul ki. Ami a módszert illeti, Leontief számára kézenfekvően és teljesen természetes módon az input-output analízist igényli. (Ez már nem gumilabdák rugós kapcsolódása.)

A világméretű, multiregionális input-output rendszer kialakításánál „A földrajzi csoportosítás úgy történt, hogy az egyes régiókba tartozó országokat jellemző gazdasági változók homogenitásának ésszerű fokát érje el. Az osztályozási sémában használt elsődleges ismérv a gazdasági fejlettség szintje volt, amelyet az egy főre jutó jövedelem és a feldolgozóipari tevékenységnek a bruttó hazai termékén belüli aránya jellemez. Az aggregáció további bázisát bizonyos változók képezték, amelyek tanulmányunk szempontjából speciális fontosságúak. ... Általában véve a régiók csoportosítása alkalmazkodott az egyes földrészek határaihoz. ... Néhány esetben pedig geopolitikai megfontolások érvényesültek az aggregáció gazdasági ismérveivel szemben.”¹⁶

Tehát a régiók kialakításának *elsődleges ismérve* a gazdasági fejlettség foka volt, emellett speciális fontosságú ismérvek (például az olajexport a fejlődők egy részében vagy a csapadék mértékének különbözősége Afrikában) is figyelembe vételre kerültek. Ezek közé sorolhatjuk a geopolitikai megfontolásokat is, amelyek nyilvánvalóan a szocialista országokra vonatkoznak. Saját bevallásuk szerint — és tegyük hozzá, hogy a mi véleményünk szerint is — az egyes régiókat illetve országokat nem lehet minden szempontból egységesen kezelni. Egy ilyen követelmény semmiképpen nem reális. Sőt, talán éppen az az erénye a szerzőknek, hogy árnyaltan igyekeznek körülhatárolni az egyes régiókat, nem hagyva figyelmen kívül az elemzésből azt sem, hogy a szocialista társadalmi berendezkedés a világrendszerbe illeszkedés szempontjából nem elhanyagolható.¹⁷ Más kérdés, és a továbbiakban szót ejtünk róla, hogy több tekintetben egyoldalú a figyelembe vétel, már ami modell eredményeinek értékelését illeti.

Az új világgazdasági rendszerben a szocialista országok a 2000-ig terjedő időszakban pozíciókat szereznének, a világkereskedelemben vett részarányuk növekedne a fejlett tőkés országok rovására. Ehhez azonban gazdaságilag hozzá kell járulni, 1980-ban a GDP-k 0,5 és 2000-ben 2,0%-ával. Vagyis a gazdasági pozíciók mennyiségi javításának ára lenne, amelyet a fejlődő országok segélyezésére kellene fordítani. A világexportban való részesedésük aránya 9,3%-ról mintegy 12%-ra nőne úgy, hogy ezen

¹⁵ U. o.: 25. old.

¹⁶ U. o.: 37. old.

¹⁷ Nyilvánvaló például, hogy az NDK-t és Csehszlovákiát a gazdasági fejlettség alapján inkább Nyugat-Európához lehetett volna sorolni, ez azonban más tekintetben nem lett volna reális.

belül csökkenne a mezőgazdasági termékek és az ásványi nyersanyagok exportészedése és jelentősen nőne a gépexport aránya.

Szembetűnő, hogy a régiók közötti gazdasági kapcsolatok vizsgálata során a világegyesületen belül az ún. láthatatlan tételek megnevezése alatt a „tervezőgazdálkodó országok” mind 1970-ben, mind 2000-ben 0 értékkel szerepelnek, miközben a „fejlett piacgazdaságú térségek” és a „fejlődő piacgazdaságú térségek” mindkét időpontban hozzávetőlegesen 75 és 12%-kal. Hasonlóan a nemzetközi szolgáltatások és a tőkeáramlás tárgyalásakor is hiányoznak a szocialista országok. A segélyekről már volt szó, ezeket normatív módon határozzák meg a modell készítői. Mi lehet ennek a „felemás” kezelésnek az oka? Minden bizonnyal nem valamiféle ideológikus megfontolás, ha nem sokkal inkább az, hogy a valóságos helyzet tükröződik ebben. Egyfelől az, hogy a szocialista országok a történelmi fejlődésből adódó örökségük, a szocializmus építésének első időszakában jelentkező külső és belső okok miatti autarkia valamint az extenzív fejlődés törvényszerűségei következtében ma még — és még valószínűleg hosszabb ideig — sem játszanak olyan szerepet a világkereskedelemben, mint amilyen potenciális gazdasági erejükből és lehetőségeikből következne. Másfelől — részben a fentebb említettek hatásaként is — a gazdasági kapcsolatok mélyebb régióiban, a tőkekapcsolatokban, a nemzetközi pénzmozgásokban még kevésbé vesznek részt a szocialista országok. A szocialista világban nincsenek olyan transznacionális, multinacionális vállalatbirodalmak, amelyek úgy átszönek a világot, mint a fejlett tőkés világban. A fejlett tőkés, de a fejlődő országokkal folytatott kooperáció sem számottevő világméretűben. Ezek mind olyan tények, amelyeket a modell készítői kénytelenek voltak figyelembe venni, és amelyeket mi sem bagatellizálhatunk, főként nem hallgathatunk el úgy, hogy „behelyettesítjük” a tényeket azzal, hogy a szerzők „polgári korlátai” miatt nem voltak képesek a szocialista országok figyelembe vételére. Természetesen ehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy a jelen helyzet „konzerválása” a jelentésben már más megítélés alá esik. Ezt nem fogadhatjuk el, pontosabban ki kell dolgoznunk azt a stratégiát, amely az új világgazdasági rendben érdekeinknek és céljainknak megfelel. Ezt a polgári szerzőktől nem várhatjuk és ne is várjuk!

IV. A szocialista országok tudatos figyelembe vételének kísérlete: a RIO program¹⁸

A Római Klub felismerve az ENSZ keretében folyó munkának a harmadik világgal kapcsolatos fontosságát, maga is szükségesnek látta álláspontjának megfogalmazását. Ennek kialakítására Jan Tinbergennel az élen egy munkacsoportot kértek fel. Mint azt Tinbergen az Előszóban írja, Peccei javaslata értelmében a szakértői csoport arra a kérdésre kereste a választ, hogy „milyen új nemzetközi gazdasági rendet lehet ajánlani a világ államférfiai és társadalmi csoportjai számára, amely *gyakorlatilag megvalósítható* (kiemelés tőlem — T. L.) és reális mértékben kielégítené a mai népesség sürgető szükségleteit, valamint a következő nemzedékek valószínű szükségleteit?”¹⁹

Már az idézet alapján nyilvánvaló, hogy másképpen nem is kezdhettek hozzá az elemzéshez, csak úgy, ha a szocialista országokat is figyelembe vették. Nem egyszerűen mint sajátos régiót illetve régiókat alkotó országközösségeket, hanem mint sajátos társadalmi-gazdasági rendszert. Szándékuk komolyságát jelzi, amit már az

¹⁸ Jan Tinbergen: A RIO-jelentés. A nemzetközi gazdasági rend átalakítása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1979.

¹⁹ U. o.: 15. old.

Előszó-ban megfogalmaztak: „A RIO-program megalakításakor komoly erőfeszítéseket tettünk, hogy arányosan vegyenek részt benne az első, a második (értsd: szocialista — T. L.) és a harmadik világ képviselői. Sajnos, azonban nem sikerült biztosítanunk a tervgazdálkodást folytató országok kívánatos részvételét... Sajnálatosnak tartom ezt a hiányt, mert szilárd meggyőződés, hogy egy új nemzetközi gazdasági rend megteremtéséhez éppúgy szükség van a második, mint az első és a harmadik világ országainak aktív részvételére.”²⁰

Tipikusan szociáldemokrata a világ ilyen felosztása, amely összemosza a társadalmi-gazdasági berendezkedés és a gazdasági fejlettség ismérveit. Ezzel természetesen nem érthetünk egyet, amire később visszatérünk. Most azonban tárgyunknál maradva azt vizsgáljuk, hogy a szocialista országokat hogyan veszik figyelembe a mai és az új normatív világrendben. Ez az I. rész 2. és a 4. fejezetében tárul elénk.

Elsőként itt is a jelentés céljának és tárgyának rövid bemutatása célszerű, hiszen nagyrészt ettől függ a szocialista országok ábrázolása. A jelentés készítői a nemzetek, népek közötti kapcsolatok igazságtalanságának kiküszöbölését szeretnék megvalósítani egy olyan új nemzetközi gazdasági rend létrehozásával, amelyben az „emberhez méltó élet és jólét mindenki elidegeníthetetlen jogává válik.”²¹ Ösztönözni és elősegíteni kívánják azokat a vitákat, eszmecseréket, amelyek egy „igazibb” világ kialakításához vezethetnek. A világ azonban bonyolultabb annál, semmint hogy a gazdaságra lehetne szűkíteni. Éppen ezért a társadalom politikai, kulturális, szociális és egyéb szféráiban is alapvető változtatásokra van szükség, amelynek következtében nem egyszerűen új nemzetközi gazdasági, hanem új nemzetközi rend létrehozása szükséges. A nemzetközi rend egy olyan intézményrendszer, amely a nemzeti keretekben élő embereket összekapcsolja. Ez az új, kívánatos nemzetközi rend valószínűleg meg az „igazibb” világot.

Miután a jelentés felvázolja az „iparilag fejlett világ” és a „harmadik világ” 70-es évtized közepéig tartó fejlődése következményeként jelentkező problémákat, bemutatja azokat is, amelyek a „központi tervezés alapján álló országok” részéről megnyilvánulnak. A problémák olyanok, amelyek a három világ ütközőpontjában állnak és egyben egymásra utaltságukat is érzékeltetik. A szocialista országok helyzetét leíró rész címe önmagában is megadja a hangulatot, a hozzáállást: „nem élünk üvegházban”. Tehát mintegy visszacseng az Előszó-ban megfogalmazott igény és szándék: a szocialista világot is be kell vonni az új nemzetközi rend kialakításába, nélkülük egyfelől az új rend nem képzelhető el, másfelől a szocialista országoknak is szükségük van rá. Ez utóbbit tulajdonképpen önérdünkre apellálva — meglehetősen sajátos módon — próbálják bizonyítani. Kiindulva abból a tényből, hogy a 70-es évek közepére az európai szocialista országok nagyobb része nehézségekkel került szembe, igyekeznek ezeket a történelmi fejlődés sajátosságaira visszavezetni. Hivatkoznak Gunnar Adler-Karlssonra²², azt hangsúlyozzák, hogy a reneszánszsal kezdődő Európán belüli „fejlődésbeli szakadék” eredményeként vannak a kelet-európai országok hátrányban a nemzetközi piacokon a fejlett tőkés országokkal szemben. Azt hangsúlyozzák, hogy „a keleti-nyugati gazdasági kapcsolatokban mutatkozó nehézségek bizonyos esetekben inkább eltérő fejlettségi szintekből, mintsem a társadalmi és gazdasági rendszerekben meglévő különbségekből fakadnak”.²³ Ebben persze sok igazság van, az azonban már történelmileg sem helytálló, hogy a kelet-európai sajátos fejlődés, az Európához képest mutatkozó

²⁰ U. o.: 16. old.

²¹ U. o.: 20. old.

²² U. o.: 38. old.

²³ U. o.: 38. old.

lemaradás az, aminek „súlyos gazdasági, politikai és ideológiai következményei”²⁴ vannak. Ebben a megfogalmazásban ugyanis kimondva-kimondatlanul a szocializmus sajátos, kelet-európai jelenségként való kezelése és értelmezése jut kifejezésre, amit nyilvánvalóan nem fogadhatunk el. De ugyanúgy nem fogadható el az sem, amit az új nemzetközi rend szükségességével kapcsolatban fogalmaznak meg, tudniillik, hogy „a szegénység függvénye anyagilag és ideológiailag is megosztja a világot”.²⁵

Sajátosan ábrázolják a szocialista országoknak az új nemzetközi renddel kapcsolatos álláspontját. Felismerve annak veszélyét, hogy a szocialista országok számára több tekintetben is elfogadhatatlan a fejlett tőkés országok viszonyulása a megoldandó kérdésekhez, illetve az a szerep, amelyet ezek az országok szánnak nekik az új rendszerben (amennyiben ezek az országok komolyan veszik ennek az új rendszernek a létrehozását, amit például maguk a jelentés készítői is megkérdőjeleznek bizonyos tekintetben az Egyesült Államok részéről), egyfelől a Kommunista Kiáltványra hivatkoznak, hogy a szocialista országok „lelkületére” hassanak, mintegy „megideologizálva” számukra az új nemzetközi rendszerben való aktív, gyakorlati részvételük szükségességét, másfelől elutasítják illetve félremagyarázzák azokat az érveket amelyeket ezen országok saját és a fejlődő országok érdekei védelme érdekében hangoztatnak. Ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy nincs és nem is lehet elszigetelt Nyugat—Dél rendszer a nemzetközi rendszeren belül, hanem az a három világnak megfelelően összefügg, kölcsönös kapcsolatban van a Nyugat—Kelet illetve a Kelet—Dél alrendszerrel. A szocialista országok nélkül nem lehet egy új nemzetközi rendszert kialakítani: „Gyakorlati szempontból hogyan is lehetne komolyan lényeges változtatásokat javasolni a nemzetközi pénzügyi rendszerben és a hatalmi struktúrában, valamint az ENSZ rendszerében a világ egyik alrendszerének szerves bevonása nélkül, amely több mint másfél milliárd lakost foglal magában, s a világ ipari termelésének több mint 35%-át adja?”²⁶

Különösen érdekes lehet számunkra az, ahogyan a szocialista országok tapasztalatainak hasznosíthatóságáról írnak az új nemzetközi rend kialakítása során. Megállapítják, hogy az ipari országok eddigi fejlődése — amely a „gazdasági növekedés és az anyagi gazdagság filozófiájára” alapult, az erőforrások pazarló felhasználásához, a javak igazságtalan elosztásához és az élet minőségi elemeinek romlásához, erkölcsi és etikai romláshoz vezetett. Ezért elvetik az eddigi fejlődési modellt, de úgy, hogy nem gyökeres társadalmi változást, hanem bizonyos reformokat javasolnak. Követendő példaként Svédországot és részben Hollandiát állítják. Az a véleményük, hogy az ipari nemzetek samuelson-i vegyes gazdasági képek egy igazságos társadalmi rend megvalósítására, megfelelő reformok mellett.

Milyen tapasztalatok vonhatók le ezek után a szocialista országok fejlődéséből? Ezek egyfelől a termelőerők, másfelől a termelési-társadalmi viszonyok oldaláról határozhatók meg és hasznosíthatók a világfejlődés számára.

A termelőerőket illetően alapvetően a fejlődő országok számára lehet követendő a gyorsított iparosítás, a jól összpontosított műszaki oktatás és kutatópolitika. Ugyancsak pozitív folyamatként értékeli a jelentés a szocialista országok azon fejlesztési törekvését, amelyet a KGST szintjén a fejlettségbeli különbségek csökkentése érdekében folytatnak.

Érzékeli a jelentés készítői, hogy a 60-as évtized második felében, a 70-es évek elején a szocialista országokban megjelenik az extenzív fejlődésről az intenzív fejlődésre való áttérés szükségessége és ezzel kapcsolatban hangsúlyozzák azt, hogy

²⁴ U. o.: 39. old.

²⁵ U. o.: 40. old.

²⁶ U. o.: 90—91. old.

a beruházások hatékonyságának növelése fontos feladat, amelyet alapvetően a *gazdaságirányítás fejlesztése*, a túlzottan központosított, direkt tervutasításos rendszer oldása, mint mondják, „különböző gyógmódok” alkalmazása tehet lehetővé. A termelőerők fejlesztése a legkorszerűbb technológiák alkalmazását igényli, amelyet a fejlett tőkés világból tudnak elsősorban beszerezni ezek az országok. Sajátos okoskodással azonban ezt a körülményt úgy magyarázzák, mint a kölcsönös függőség olyan „világtörvényét” amely legyőzi az ideológiai különbségeket! Mint írják, „A jelenlegi nemzetközi rendszerben a világpiacon folyó, mindent átfogó kereskedelmi kényszer és verseny odáig fejlődött, hogy a kölcsönös függőséget a *világ törvényévé* teszi. Ez olyan erős tényező, hogy az ideológiai különbségeket is legyőzi: a központi tervezésű nemzetek és a tőkés nagyvállalatok közt naponta jönnek létre közös vállalkozások.”²⁷

Ami pedig a *termelési illetve tulajdonviszonyokat* illeti, az öngazgatáson alapuló jugoszláv társadalmi tulajdont, annak egy kiteljesedett, tökéletesített változatát tartják olyannak, amely egyfelől biztosítja a politikai döntéshozatali eljárásban a megfelelő képviselőt, másfelől lehetővé teszi a termelékenység növelését és a gazdasági növekedés stabilizálását. Külön hangsúlyt helyeznek a bel- és külpolitika kapcsolataira a jugoszláv gyakorlatban, amely az el nem kötelezettség alapján az új nemzetközi rend megvalósítását nagymértékben segítheti. Meg kell állapítanunk, hogy a *szocialista termelési-társadalmi viszonyok ábrázolása egyoldalú*, alig van szó arról, hogy a többi szocialista országban ezek milyenek, tartalmaznak-e vagy sem a szerzők szerint pozitív, előremutató elemeket, mozzanatokot, szerzhetők-e általuk a fejlődő országokra vonatkozó, azok által hasznosítható tapasztalatok. Sőt, még a jugoszláv viszonyok bemutatása is annyira felszínes, hogy nem alkalmas arra, hogy ezen keresztül megalapozott álláspontot, értékítéletet lehetne kialakítani róluk.

V. Néhány tanulság

A tanulmány bevezetőjében előre szándékoztunk indokolni azt, hogy miért célszerű a polgári világmodelleknek az adott szempontból történő vizsgálata. Úgy vélem, hogy e viszonylag rövid, korántsem teljes áttekintés is módot ad néhány következtetés levonására.

Először is az szögezhető le, hogy *az elemzett modellek a szocialista országokról, azok gazdasági-társadalmi viszonyairól még a legjobb szándék mellett is felettébb hiányos, felszínes képet rajzolnak, de felfedezhető egyoldalú, néhány esetben kifejezetten tendenciózus, nem jóindulatú beállításuk is. Ez különösképpen azért nem jó, mert félreorientálja a fejlődő országokat arról, ami a szocialista országokban történik, lehetőséget nyújt arra, hogy manipulatív módon szembeállítsák a fejlődőket a szocialista országokkal, amelyek éppen társadalmi berendezkedésük révén objektíve partnereik a fejlett tőkés világtól való függőségük, kiszolgáltatottságuk megszüntetésében, felszámolásában, antiimperialista törekvéseikben. Ezért mindamellett, hogy e modellek hibás, egyoldalú, tendenciózus beállítást bíráljuk, arra kell törekednünk, hogy reálisan és sokoldalúan mutassuk be eredményeinket, de problémáinkat, gondjainkat is a mai globális világban, amelyet mi is megváltoztatni gondolunk és szándékozunk.*

Másodsor — az előzőkkel összefüggésben — *ki kell dolgoznunk saját nézetrendszerünket, konstruktív, elfogadható és megvalósítható, tehát a realitásokkal számot vető javaslatainkat egy olyan nemzetközi rendre, amelyben a szocialista országok meghatározott helyet foglalnak el és aktív szerepet játszanak.* Enélkül nem lehetünk

²⁷ U. o.: 128. old.

képesek arra, hogy olyan alternatívákat tárjunk a fejlődő országok felé, amelyek jobb igazságosabb, de mindenképpen reálisabban megvalósítható jövőt képesek biztosítani, mint amely a polgári modellekben megfogalmazódott, Ez lehet a harmadik világ számára partnerségünk alapja, nem egyszerűen a polgári jövőképek passzív elutasítása, tagadása.

Harmadszor talán azt is kimutatta az elemzés, hogy *a szocialista országok világ-gazdaságba való illeszkedése sok tekintetben nem szerves*, főleg a Leontief- és a Tinbergen-jelentésekben jut kifejezésre, hogy *a népességhez, a gazdasági potenciálhoz és produktumhoz képest a szocialista országok kevésbé kapcsolódnak a világ-gazdaságba, ami gazdasági lehetőségeiket erősen korlátozza*. A két rendszer tartós, történelmi időszakot felölelő együttélése megköveteli, hogy a kapcsolatok intenzitásának fokozására törekedjünk, mert csak így tudjuk kihasználni adottságainkat, lehetőségeinket.

Negyedszer — az e modellek megjelenése óta eltelt időt figyelembe véve — *azt is látnunk és láttatnunk kell, hogy a 70-es évek közepének polgári illúzióit az új világ-gazdasági, illetve nemzetközi rendről éppen az imperializmus agresszív politikája rombolta szét*. Az Egyesült Államok fegyverkezése, az Észak—Dél tárgyalások sikertelenségei és egyéb jelenségek azt bizonyítják, hogy még polgári humanisták mégoly tisztességes szándéka ellenére sem valósíthatók meg azok a javaslatok, amelyeket az elemzett modellek szerzői megfogalmaztak.

Végül, de nem utolsósorban talán még az is megkockáztatható megállapítás, hogy *a polgári modellezők is levontak bizonyos következtetéseket arra nézve, hogy a szocialista országok elemzése a globális problematika szempontjából elsősorban a szocialista országok illetve a marxista kutatók feladata lehet*. Ennek alátámasztására utalhatunk arra, hogy a Római Klub legújabb, az 1982-ben megjelent „Életre-halálra — mikroelektronika és társadalom” című jelentése²⁸ készítésekor Adam Schaff-ot, a Bécsben élő lengyel filozófust bízták meg azzal, hogy a mikroelektronikának a szocialista országokra gyakorolt hatásáról írjon. Schaff azonban nem vállalkozott erre, inkább a XXI. századot választotta vizsgálatának tárgyául, nem pedig a „második világot”. Mivel más sem készítette el ezt a tanulmányrészét, maradt a két másik, a fejlett tőkés és a fejlődő világ. Amit azonban nem végzett el a Római Klub, azt nekünk el kell végeznünk, mégpedig nem is hosszú idő múlva.

ИЗОБРАЖЕНИЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАН В БУРЖУАЗНЫХ МИРОВЫХ МОДЕЛЯХ

Д-р Ласло Тот

(Резюме)

Автор анализирует четыре буржуазные мировые модели с точки зрения того, как изображаются в них существующие страны социализма в глобальном мире. Автор устанавливает, что в первых двух сводках «Римского Клуба» (которые в основном имеют экологический аспект) в сущности нет социально-экономически обоснованного подхода к социалистическим странам; собственно говоря, вообще не принимается во внимание тот факт, что социально-экономические различия являются решающими с точки зрения возникновения, подхода и возможного (желательного) прекращения (решения) глобальных проблем. Более того, в модели Месаровича-Пестеля освещение проблемы снабжения продуктами питания носит явно

²⁸ A Római Klub említett jelentése készítésének körülményeiről a *Heti Világgazdaság* c. folyóirat 1982. II. 20-i száma ad rövid ismertetést.

антисоветский характер, хотя авторы неоднократно пытаются убедить читателя в своей «объективности».

В сводках Леонтиефи и Тинбергена в их отношении к социалистическим странам явно наблюдается перенос центра тяжести с экологии на экономику. Однако если модель Леонтиефа стремится подчеркнуть в первую очередь то, что в целях улучшения мирового положения должны «принести жертвы» и социалистические страны, не задаваясь при этом необходимостью выяснения того, в ком или в чём коренится основная ответственность за сложившееся положение и не желая идти ни на какие уступки в отношении сложившегося благоприятного положения развитых капиталистических стран, — в то же время ЯЮ-программа уже делает попытку сформулировать вывод о том, что социалистические страны в собственных интересах должны принимать активное участие в создании нового международного порядка, используя при этом накопленный ими в ходе своего развития положительный опыт.

Однако эта программа даёт поверхностное, одностороннее изображение социалистических стран, содержащиеся в ней социал-демократические, во многих отношениях стоящие на почве конвергентной теории предложения являются, в сущности, утопическими и неприемлемыми для нас. В то же время констатируется, что социалистические страны во многих отношениях экономически не «органически» примыкают к мировой экономике, как глобальной системе, что ограничивает их возможности более активного, инициативного и эффективного участия в решении глобальных проблем.

By: L. Tóth

THE PRESENTATION OF SOCIALIST COUNTRIES IN THE BOURGEOIS WORLD MODELS

(Summary)

The study analyzes four bourgeois world models from that point of view how they present the existing socialism in a world that have become global. The author states, that in the first report of the Club of Rome — which was basically ecological — there was no specific treatment of the socialist countries which would have been justified on the basis of their socio-economic conditions. The report does not take into account that the socio-economic differences which are decisive from the point of view of the emergence, the treatment and the eventual (desirable) ending of the global problem is presented explicitly with anti-Soviet bias, in spite the authors strive to convince the readers of their objectivity.

The shift of emphasis from ecology to economy is necessarily expressed in the attitude towards the socialist countries in both the Leontief and Tinbergen reports. The Leontief model concentrated only on that the socialist countries have to make sacrifices for the purpose of improving the conditions of developing countries, irrespective of their responsibility in bringing about it. The Rio-report already attempts to define that the socialist countries — led by their own interest — have to take an active part in creating the NIEO, utilizing their own positive experiences gained during their development.

The socialist countries however are presented superficially and one-sidedly, and the suggestions are based upon socialdemocratic and in many respects „convergency” theory, these are basically utopians and unacceptable for us.

At the same time it can also be stated that the socialist countries in many respect economically do not fit organically into the world economy, as a global system. This, of course imposes a limit on their possibilities to take part more actively, initiatively and effectively in the solution of the global problems.